

УДК 94(477)“1941/1942”

Гула Р. В.

доктор історичних наук, професор кафедри гуманітарних наук, Академія сухопутних військ ім. гетьмана П. Сагайдачного (Україна, Львів), gula-ruslan@mail.ru

**РОЛЬ ТА МІСЦЕ РАДЯНСЬКОГО ПАТРІОТИЗМУ
В ОРГАНІЗАЦІЇ РОБОТИ ЕВАКУЙОВАНИХ ПІДПРИЄМСТВ
НА СХОДІ КРАЇНИ У 1941–1942 РР.**

Проаналізовано характер діалектичного протиріччя феномену радянського патріотизму в організації роботи евакуйованих підприємств на сході країни у 1941–1942 рр. Розкрито змістовну сутність форм прояву патріотизму партійно-господарськими органами управління та трудовіниками. Методологічною основою статті є універсальні принципи історизму та об'єктивності.

Ключові слова: радянський патріотизм, евакуація, народногосподарський комплекс, військово-промисловий комплекс.

З проголошенням незалежності України розпочався новий етап теоретичного переосмислення місця та ролі патріотичного виховання радянського суспільства. Відсутність державної ідеології, різне, навіть антагоністичне сприйняття історичних подій та постатей, формують досить еклетичну уяву про фундаментальні основи патріотичної ідеї, що відповідно створює *проблема* комплексу подолання внутрішніх протиріч, які визначають різні підходи до оцінки історичного минулого та перспектив обрання вектору стратегічного бачення патріотичного виховання нації.

Актуальність визначення основної ідеї патріотичного виховання в Україні впродовж майже двадцяти років займає значне місце у наукових дослідженнях історико-філософського напрямку. Принципи формування національної патріотичної ідеології ґрунтуються на віковичних традиціях суспільства. Особливо важливим є період 1941–1942 рр., як визначний етап практичної реалізації відновлення промислової бази УРСР на сході країни за допомогою вмілого використання державно-партійним апаратом патріотичного піднесення народу.

В останні десятиріччя особлива увага російської та української історіографії звернена на дослідження особливостей функціонування патріотичної ідеології, як структурного елемента духовного єднання нації. У цьому контексті слід зазначити величезний науковий внесок у розробку історичних основ патріотизму трудовіників у роки Великої Вітчизняної війни донецької історичної школи проф. П. В. Доброва. Серед російських дослідників слід визначити наукові розробки Г. Куманьова.

Метою статті автор визначає висвітлення особливостей форм патріотичних проявів, як сукупності діалектичних протиріч при відновленні роботи промислових об'єктів УРСР у 1941–1942 рр. на сході країни.

Процес перебезування промислових об'єктів в східні райони СРСР та відновлення роботи підприємств на нових промислових площах включав як евакуацію величезних мас населення, промислового устаткування, ресурсів сільського господарства, матеріальних і культурних цінностей так й їх раціональне розташування з урахуванням воєнно-господарських інтересів держави.

Хронологічно межі цього процесу починаються 22 червня 1941 р. та завершуються виходом обсягів воєнної продукції на довоєнні показники у березні 1942 р. [1, с. 43].

Особливостями цього процесу були:

- мобілізаційний характер воєнної економіки, закріплення робочої сили за підприємствами, збільшення робочого дня та понаднормова праця;
- реалізація можливостей соціалістичної економіки при масштабній мобілізації ресурсів;
- варіативне використання методів примусу та заохочення праці;
- введення елементів ринкової економіки у повсякденне життя робітників.

Ці особливості сформували основне протиріччя в проявах роботи в тилу, а саме протиріччя між патріотичним піднесенням радянських людей та жорсткими методами досягнення результатів з боку сталінського режиму.

Основною формою прояву патріотизму була героїчна праця радянських людей різних національностей на виробництві, у сільському господарстві, в науці, техніці, мистецтві. Радянський патріотизм також виявлявся в формах безконфліктних відносин між населенням східних регіонів та евакуйованими.

Державні органи влади східних регіонів країни активно готувалися до прийому вантажів з устаткуванням та евакуйованих. Основна увага приділялася питанням розселення, працевлаштування та всебічного забезпечення робочих, службовців, колгоспників та членів їх родин, які прибули із окупованих районів. Приблизно третина була розміщена у містах, інші – в сільській місцевості. Так, восени та взимку 1941 р., бюро Свердловського обкому ВКП(б) та облвиконком 15 разів, а Челябінського обкому ВКП(б) 9 разів обговорювали питання розміщення та організації роботи евакуйованих [2, арк. 124].

Наслідки евакуації вражали масштабами падіння рівня виробництва. За 1941–1942 р. національний дохід СРСР зменшився на 34%, промислові потужності скоротилися на 38%, валова продукція промисловості – вдвічі [3, с. 277]. Подолання цих макропоказників сприяли оперативне та грамотне розташування виробничих фондів на базі існуючих підприємств та безпрецедентні, навіть у порівнянні з індустріалізацією, трудові зусилля.

29 жовтня 1941 р. РНК СРСР прийняв постанову “Про графік відновлення заводів, евакуйованих на Волгу, Урал, Сибір, Середньою Азію та Казахстан”. Наркомам оборонної та важкої промисловості доручалося до 1 листопада 1941 р. скласти графіки відновлення роботи підприємств, які були евакуйовані. В постанові ДКО “Про порядок розміщення евакуйованих підприємств” запропонована система роботи органів управління з організації поновлення виробництва переміщених підприємств.

Евакуйоване устаткування розміщувалося, в основному, на профільних підприємствах з метою ефективного використання їх економічного потенціалу. Іноді майно одного підприємства було розташовано на декількох промислових базах. Наприклад Маріупольський металургійний завод ім. Ілліча був евакуйований та розміщений на майданчиках металургійних заводів Магнітогорська (71 вагон з устаткуванням), Орсько-Халільська (44 вагона), Нижнього Тагілу (116 вагонів), Баку (25 вагонів) [4, с. 108].

З допомогою устаткування українських заводів були організовані технологічні цикли на металургійних заводах Узбекистану, Комсомольська–на–Амурі, Челябінська, удосконалені виробничі процеси на Гур'євському, Петровсько–Забайкальському металургійних заводах.

На шахтах Кузбасу, Кізелу, Караганди під час війни працювало навколо 25 тис. донецьких гірняків. Завдяки їх патріотичній праці було введено у дію 180 нових шахт і вугільних розрізів. Освоєні Байдаєвське та Абашевське вугільні родовища у Кузбасі, Ангарське – у Середній Азії, Актюбінське – у Казахстані [5, с. 166–167].

Газета “Комуніст” № 220, 29 вересня 1942 г. надрукувала інтерв'ю з О. Стахановим про трудові успіхи шахтарів Донбасу у Караганді. Прославлений ініціатор ударницького руху зазначав: “На шахті № 3 тресту “Кіроввугілля”, якою я керую, середньодобовий видобуток за останні 8 місяців піднявся на 70 процентів. Донбаські шахтарі товарищі Солодкін, Недопекін, Баранавкін і десятки інших виконують по 2–3 норми. Вони тут застосовують передовий досвід Донбасу” [6, Роздел № 1, Док. № 59].

Розміщення промислових фондів відбувалося з величезними труднощами в умовах обмеженої кількості майданчиків для розташування устаткування. Для цього використовувалися вільні площі кінотеатрів, магазинів, складів, навіть, шкіл. Розташування об'єктів промисловості з одночасною побудовою наметового містечка вважалося ординарною справою.

За мемуарами О. Шахуріна розгортання виробничих майданчиків Запорізького авіа моторного заводу відбувалося у надзвичайних умовах: “Територія – величезний пустир, який оточений лісом... Для опалення замість парових котлів використовувалися старі паровози... Прокладка комунікацій ускладнювалася близькістю підземних вод. Кожний метр траншеї давався з величезними зусиллями... Люди, по 70–80 годин не покидали своїх робочих місць... але не здавалися” [7].

Умови воєнного часу змушували керівників підприємств приймати нестандартні, оперативні, навіть жорстокі міри при створенні у 1942–1944 рр. в тилу нової воєнно–економічної бази. Екстремальні ситуації вимагали застосування неординарних вольових рішень. Господарники воєнного часу вміло здійснювали маневр обмеженими трудовими ресурсами, сміливо виявляли ініціативу, приймали самостійні рішення з вирішення невідкладних питань розміщення воєнно–економічної бази та матеріально–побутового забезпечення.

В екстремальних умовах розгортання промисловості на сході країни, адміністративно–командна система демонструвала свої сильні сторони.

Незважаючи на вагомий внесок партійних, господарських та радянських органів у налагодження роботи евакуйованих підприємств, економіку країни врятувала героїчна праця трудівників. Інтенсифікація праці, робота без вихідних, перевищення норм виробництва виправдовувалося патріотичною позицією створення необхідної кількості озброєння та військової техніки для потреб фронту. Власне у цей площині й знаходиться основне протиріччя сталінської трудової політики: між апеляцією до обов'язку, патріотизму людей та створеною системою надзвичайних вимог та форм примусу із застосуванням трудових мобілізацій, закріплення

робочої сили на підприємстві, збільшення робочого дня [8, с. 15].

Немає підстав для сумнівів у патріотичному та трудовому піднесенні народу під час війни. Прояви трудового героїзму щодо перевиконання норм у 2, 5, 10 та більш разів (рух “двохсотників”, “п'ятисотників”, “тисячників”) на думку радянських істориків та економістів були свідченням можливостей радянської економіки, які реалізуються в момент найвищого напруження усіх сил держави. Люди працювали по 12–14 годин на добу. Гасло “Все для фронту, все для перемоги!” відображало душевний настрій та патріотичні устремління народу. “На заводах люди від втоми падали та вмирили прямо біля станків...– зазначає секретар Свердловського обкому ВКП(б) О. Б. Арістов. – ...Була самопожертва, котра диктувалася бажанням...зберегти соціалістичну державу” [Цит. по:9, с. 22–23].

Фактор патріотичного піднесення народу особливо проявився у порівнянні з морально–психологічним станом робітників і результатами перебудови економіки країн антигітлерівської коаліції. За свідченнями американського дослідника К. Кнорра при введенні США 48–годинного робочого тижня у районах і галузях виробництва, де відчувалася нестача робочої сили, відбулося різке зниження виробництва праці. Аналогічні показники спостерігалися при переході англійської промисловості на 70–75 годинний робочий тиждень у 1940 р. Більш того, зафіксована велика кількість прогулів при збільшенні годин робочого тижня. Тому виробництво у США сталі, танків, самохідних артилерійських систем було у 6 разів менше ніж у СРСР, зразків артилерійського озброєння – у 13 разів, мінометів – у 39 разів, кулеметів й автоматів – у 2 рази, літаків – 3,5 рази [10, с. 326, 261].

Патріотичний чинник у стахановському русі дозволив отримати додатково до плану мільйони тон сталі, чавуну, прокату та інше. Його роль визнавали навіть нацисти. 22 липня 1942 р. у ставці “Вервольф” А. Гітлер сказав: “...Було б нерозумно висміювати стаханівський рух. Озброєння Червоної армії – найкращий доказ того, що з допомогою цього руху вдалося досягнути великих успіхів у справі виховання російських робітників з їх особливим складом розуму та душі” [11, с. 451].

Загалом у тилу було збудовано 3,5 тис. оборонних підприємств.

Відсутність на довоєнних підприємствах специфічного виробництва нових марок чавуну, сталей, броньового прокату вимагало від вчених та металургів у короткий термін створити замкнений цикл виплавки броньової сталі в мартенівських печах. Вже в липні–серпні 1941 р. на Магнітогорському металургійному комбінаті 70% плану мартенівських цехів займав якісний метал, а прокатні цехи давали 50% прокату сталей [8, с. 75]. Слід зазначити, що поряд з науковими розробками, часто приймали нестандартні організаційно–виробничі рішення. Так, наприклад, розміщення листового стану “2350” заводу “Запоріжсталь” було здійснено всупереч технологічним вимогам на площах діючого цеху Магнітогорського металургійного комбінату для випуску дефіцитної продукції спеціального прокату сталі [12, с. 123]. За короткий час на виробництво якісної сталі та прокату був переведений Кузнецький металургійний комбінат.

Так, наприклад, перша електропіч “Дніпроспецсталі” була введена в дію у травні 1942 р. Влітку 1943 р. були встановлені прокатні стани “750” та “450”, у вересні – прокатний стан “350” [12, с. 129–130].

Народ зробив те, що, навіть у теоретичній площині, вважалося фантастичним. Завдяки патріотизму органів партійно–господарського управління, трудівників був фактично заново побудований воєнно–промисловий комплекс. Була створена нова база народногосподарського комплексу СРСР на сході країни. Майже половина потужностей нової економічної бази була побудована на основі устаткування, яке було евакуйоване із України.

Список використаних джерел

1. Вознесенский Н. Военная экономика СССР в период Отечественной войны / Николай Вознесенский. – М. : ОГИЗ, 1948. – 192 с.
2. Бабенко С. Ю. Евакуація з України в роки Великої Вітчизняної війни: дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 / Світлана Юрївна Бабенко. – Донецьк, 2000. – 163 арк.
3. Коваль М. В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939–1945 рр.) / Михайло Васильович Коваль. – К. : “Альтернативи”, 1999. – 336 с.
4. Ткаченко О. С. Трудовий Донбас – фронту / Олександр Ткаченко. – Донецьк : Донбасс, 1995. – 318 с.
5. Манекін Р. Донецький край як осколок великої історії: історіософські розмышлення / Роман Манекін // Історичні і політологічні дослідження. – 2009. – № 1(49). – С. 166–169.
6. Луганщина в годы Великой Отечественной войны (1941–1945 гг.) [Електронний ресурс] / [сб. мат. і док.]. – Донецьк : Донбасс, 1969. – 374 с. – Режим доступу: <http://molodguard.ru/heroes1793.htm>.
7. Шахурін А. І. Крылья победы [Електронний ресурс] / Алексей Иванович Шахурин. – М. : Политиздат, 1990. – Режим доступу: <http://militera.lib.ru/memo/russian/shahurin/06.html>.
8. Великая война и Великая Победа народа. К 65–летию Победы в Великой Отечественной войне: [в 2 кн.]. – М. : ИКЦ Академкнига, 2010. – Кн. 2. – 2010. – 520 с.
9. Патриотизм советского народа в годы Великой Отечественной войны. – М. : Московский гос. ин–т электроники и математики, 2010. – 32 с.
10. Кнопп К. Военный потенциал государств / Клаус Кнопп. – М. : Воениздат. – 393 с.
11. Пикер Г. Застольные разговоры Гитлера / Генри Пикер. – Смоленск : “Русич”, 1993. – 496 с.
12. Сталь для победы. Черная металлургия СССР в годы Великой Отечественной войны. – М. : Мысль, 1983. – 263 с.

References

1. Voznesenskiy N. Voennai ekonomika SSSR v godi Velikoy Otechestvennoy voyni / Nikolay Voznesenskiy. – M. : OGI, 1948. – 192 s.
2. Babenko S. Yu. Evakuyatsi Ukrainivroki Velikoy Vichiznianoyviyni : dis. kand. ist. nauk : spec. 07.00.01 / Svitlana Jurii'vna Babenko. – Donetsk, 2000. – 163 ark.
3. Koval M. V. Ukraina v Drugiy Svitoviy I Velikiy Vichiznianoy viynah (1939–1945 rr.) / Mihailo Vasiliyovich Koval. – K. : “Alternativi”, 1999. – 336 s.
4. Tkachenko O. S. Trudoviy Donbass – frontu / Oleksandr Tkachenko. – Donetsk : Donbass, 1995. – 318 s.
5. Manekin R. Donetskii kray kak oskolok velikoy istorii: istoriosofskie rasmishleniia // Istorichni I politologichni doslidzhennia. – 2009. – № 1(49). – S. 166–169.
6. Luganshina v godi Velikoy Otechestvennoy voyni (1941–1945 gg.) / [Elektronnij resurs] / [sb. mat. idok.]. – Donetsk : Donbass, 1969. – 374 s. – Rezhym dostupu : <http://molodguard.ru/heroes1793.htm>.
7. Shahurin A. I. Krilia pobedi [Elektronnij resurs] / Aleksey Ivanovich Shahurin. – M. : Politizdat, 1990. – Rezhim dostupu : <http://militera.lib.ru/memo/russian/shahurin/06.html>.
8. Velikaiavoyna i Velikiapobeda. K 65–letiiy Pobedi v Velikoy Otechestvennoy voynе : [v 2 kn.]. – M. : IKC Akademkniga, 2010. – Kn. 2. – 2010. – 520 s.
9. Patriotizm sovetskogo naroda v Velikoy Otechestvennoy voynе.

- M. : Moskovskiygos. in–telektroniki imatematiki, 2010. – 32 s.
 10. Knorr K. Voenniy potentsial gosudarstv / Klaus Knorr. – M. : Voениzdat. – 393 s.
 11. Piker G. Zastolnye besedi Hitlera / Genri Piker. – Smolensk : “Rusich”, 1993. – 496 s.
 12. Stal dlia pobedi. Chernaia metalurgiiia SSSR v godi Velikoy Otechestvennoy voyni. – M. : Musl, 1983. – 263 s.

Gula R. V., Ph.D. in History, Associate Professor of Humanities, Army Academy named Hetman P. Sahaydachnoho (Ukraine, L'viv), gula–ruslan@mail.ru

The role and place of Soviet patriotism in the organization of the evacuated enterprises in the east in 1941–1942

The analyzed the nature of dialectical contradiction phenomenon of Soviet patriotism in the organization of the evacuated enterprises in the east in 1941–1942, the content essence forms of patriotic party and economic management bodies and working people. Peculiarities of construction work cycle recovery of industrial facilities in the east. Indicated on the role and place of research in the process of intensification of production of military products. The methodological basis of the article is the universal principles of historicism and objectivity.

Keywords: Soviet patriotism, evacuation, economic complex, the military–industrial complex.

Гула Р. В., доктор исторических наук, профессор кафедры гуманитарных наук, Академия сухопутных войск им. гетмана П. Сагайдачного (Украина, Львов), gula–ruslan@mail.ru

Роль и место советского патриотизма в организации работы эвакуированных предприятий на востоке страны в 1941–1942 гг.

Проанализирован характер диалектического противоречия феномена советского патриотизма в организации работы эвакуированных предприятий на востоке страны в 1941–1942 гг. Раскрыта содержательная сущность форм проявления патриотизма партийно–хозяйственными органами управления и трудящимися. Методологической основой статьи стали универсальные принципы историзма и объективности.

Ключевые слова: советский патриотизм, эвакуация, народнохозяйственный комплекс, военно–промышленный комплекс.

* * *

УДК 636.082:001:924

Дем'яновський О. Ю.
 голова Української асоціації по конярству
 “Укркіньпром” (Україна, Київ), demaou@ukr.net

ДІЯЛЬНІСТЬ ГАЛУЗЕВИХ НАУКОВО–ДОСЛІДНИХ УСТАНОВ У КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ ТЕОРІЇ ТА МЕТОДОЛОГІЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ПЛЕМІННОЇ СПРАВИ

Автором поставлено за мету обґрунтувати, що організація дослідної справи у тваринництві була об'єктивною передумовою становлення і розвитку вітчизняної племінної справи. Дослідження ґрунтується на використанні комплексу загальнонаукових, структурно–функціональних та історичних методів, а також широкій джерельній базі, основу якої становлять архівні документи. У статті показано, що теоретичні та методологічні засади племінної справи, а саме вчення про породотворення, цілеспрямований добір і підбір, оцінку племінних якостей, методи розведення і відтворення сільськогосподарських тварин, індивідуальний розвиток молодянку, отримали розвиток на базі науково–дослідних інституцій. Доведено, що завдяки оптимізації та диференціації мережі науково–дослідних установ отримано суттєві здобутки в удосконаленні існуючих і виведенні нових порід і типів сільськогосподарських тварин, піднесенні вітчизняного тваринництва.

Ключові слова: племінна справа, дослідна справа, тваринництво.

Гарантом продовольчої безпеки України є подальший розвиток племінної справи, основне завдання якої полягає у розробленні теорії і практичних прийомів зростання продуктивності сільсько–господарських тварин. Становлення вітчизняної племінної справи, перш за все, було забезпечене науково–організаційними чинниками, що позначилося у створенні мережі галузевих науково–дослідних установ, на базі яких було розроблено її основні теоретичні та методологічні основи. З огляду на це, подальший розвиток племінної справи неможливий без вивчення специфіки організації та діяльності науково–дослідних інституцій, еволюції